

Barna Gábor

Szent kutak, szent források a búcsújáró helyeken

A világ vallásainak szent helyei az égi és a földi találkozásának pontjai, ahol valamiképp jelen van a numinózus, az Isten, aki csodák, jelenések, szent emberek (mártírok, hitvallók), ereklyék, szertartások révén mutatja meg hatalmát, erejét, különleges jelenlétét. A szent helyek a vallások egyetemes (globális) és lokális vonatkozású dimenzióit, az immanens és a transzcendens érintkezési pontjait jelzik tehát.¹ Legtöbbször konkrét földrajzi terek, néha azonban a hit, a képzelet és a remény birodalmához tartoznak, mint pl. a Paradicsom, a mennyország, a purgatórium.

A fenti értelemben vett szent helyek az európai és a magyar keresztény kultúrában a búcsújáró helyek, ahol sokszor egy-egy forrás, kút áll a tisztelet középpontjában, vagy legalábbis fontos része annak. Gyakran még a kegyhely neve is jelzi ezt: Mátraverebély-Szentkút, Pálósszentkút.²

Vallástörténeti szempontból mindazokat a szent helyeket, ahol a természet elemei és erői = víz, kő, növény, égitestek bukkannak fel a lokális vallási kultuszban, szinkretikusnak nevezzük.³ Az elemek közül a legtöbb vallásban és legtöbb helyen, leggyakrabban a víz található meg. Ismert a víz szertartásokban elfoglalt helye, pl. a rituális fürdő a Közel-Kelet, India, Afrika, Amerika számos vallásában és helyén.

A víz központi fontossága a legtöbb vallásban, vallási kultúrában megtalálható tehát. Ennek oka az egységes felismerés a víznek alapvetően azonos szerepéről az emberiség életében: 1. A víz az alapja minden életnek. 2. A folyékony víz ereje a szilárd formákat alakítja: „Gutta cavat lapidem.” A víz tehát a teremtés jelképező fogalom. Ám ugyanezért a víz a rombolással is összefügg, mert a víz mindent elnyelhet és elpusztíthat. A víz egyszerre életerő és pusztítás is. A víznek tehát „természetes ereje” van, az „istenit”, a *numinózust* nemcsak szimbolizálja, hanem ez az erő benne is rejlik. 3. A víznek tisztító ereje is van. A vízben fürdés, a vízzel lemosás legtöbbször a tisztítást, tisztulást, az újjászületést jelképezi. Ezért lehet a kereszténységben a szentelt víz a keresztség szentsége kiszolgáltatásának eszköze,⁴ vallási gesztusainkban, mindennapi életünk gyakorlatában gyakran használt eszköz.

Az isteni hatalom egy-egy szent helyen különböző módon mutathatja ki jelenlétét: szent emberek, mártírok, hitvallók sírjai teszik szentté a helyet, ereklyéik tisztelete inspirálja a

¹ Davies 1994a. 1-7.

² Bartha 1992. 26-31.

³ Stewart – Shaw 1994. különösen 1-23.

⁴ Lonovics 1857. 9-10.

hely kultuszát, vagy jelenések, csodák révén nyilatkoztatja ki magát. Búcsújáró helyeink szentkútjai általában ebbe az utóbbi csoportba tartoznak.

A csodákról, csodás testi gyógyulásokról, imameghallgatásokról, lelki gyógyulásokról történetek szólnak, amelyeket egykor és ma is gyakran írásba foglaltak/foglalnak. Ezek gyűjteménye a mirákulumos könyv.⁵ Figyelemre méltó azonban, hogy a jól feldolgozott barokk kori mirákulum-feljegyzések kegyhelyeinkről általában nem említik a szent kutak, források gyógyító hatását, a gyógyulásokat mind Isten kegyelmének, Szűz Mária közbenjáró szerepének tulajdonítják.⁶ Andocs esetében Vajkai Aurél ebből azt a következtetést vonta le, hogy eredetileg a kegyhelyen csak a Mária-szobrot tisztelték, a Mária-tó és kút tisztelete későbbi keletkezésű.⁷ Véleményem szerint azonban ez inkább a hivatalos egyházi és a népi szemlélet különbözőségét tükrözi. A lokális kultuszok rétegezettőségét mutatva arra is van példánk, amikor a búcsújáró hely kultuszából épp a 20. században, előttünk kopott / kopik ki a szentkút tisztelete. Ez a helyzet az ország egyik legrégebbi kegyhelyén, Máriagyúdon, ahol a Csukma-dűlői szentkút szerepe mára megszűnt, emléke feledésbe merült, holott korábban a siklósi fazekasok nagymértékben e kútra alapozva gyártották ezerszámra a szentkúti víz hazavitelére *gyűdi korsóikat*.⁸

Már Schram Ferenc is utalt arra, hogy a búcsújáró helyek szentkútjai gyógyító hatásuk, a szent helyen megnyilvánuló erő jellegének tekintetében különböznek egymástól.⁹ Vannak kutak, források, melyeknek vizét szembetegségekre, másokét fejfájásra, lábfájásra, ismét másokét egyéb bajokra tartották alkalmasnak. A Pozsony melletti Máriavölgy, a Nyitrától Nyugatra található Lehota, a szepességi Podolini és Dénesfalva, a kassai Kálvária Péter-kútjának és a váci Hétkápolna szentkútjának, vagy Krasznahorka-Várhosszúrét, Buzgó szentkútjának vizét szemfájás ellen tartották jónak. Ez utóbbit ezért *szemkútnak* nevezik a helyiek.¹⁰ A mátraverebélyi Szentkút vizétől is többen visszanyerték látásukat.¹¹

Másutt a forrás vizében egyéb beteg testrészeit mosogatják. A tolna megyei Medina lokális jelentőségű szentkútját *Orvos-kútnak* nevezik.¹² Csobánka 1842-1843-ban keletkezett forrásának *Lázkutacska*, *Fieberbründl* a neve.¹³ Lábfájás ellen tartják hasznosnak Mátraverebély-Szentkút vizét. Itt a szent helyen három forrás van: Szent László ugratása, a

⁵ Tüskés 1993.

⁶ Tüskés 1993.

⁷ Vajkai 1942. 129.

⁸ Bálint – Barna 1994. 225.

⁹ Schram 1975. 277.

¹⁰ Bálint – Barna 1994. 220-222.

¹¹ Bálint – Barna 1994. 222.

¹² Bálint – Barna 1994. 225.

¹³ Bálint – Barna 1994. 226.

Köszvény-kút és a Rongyos-kút. Rongyos-kút, mert azokat a rongyokat, amivel beteg testrészeit törölgették, a forrás körüli fákra, bokrokra akasztgatták.¹⁴ A verebélyi források vizét lábfájás ellen tartják hasznosnak. Az egyik utolsó feljegyzést csodás gyógyulásról 1937-ben rögzítették, amikor Seres Ferenc mesterszállási búcsús fekélyes lába gyógyult meg.¹⁵ Mátraverebély Szentkút híre a 18. században bontakozott ki, de a 20. század közepére szökött virágjába. A „Szentkút napjainkban nagyobb hódításokat tesz, mint valaha” – írta az 1940-es években Bálint Sándor.¹⁶ Egyik 20. századi filiációja, Medvesalja kistáji búcsújáró helye, Egyházasbást határában. Az itt csodás módon keletkezett forrás mellett egy gödröt ástak, aminek vizét tűzben felforrósított kövekkel melegítették, s abban áztatták beteg, fájós lábukat.¹⁷

A Mátrában, a Bélkő orma alatt áll Bélapátfalva ciszterci temploma, közelében gyógyító erejű forrásokkal. E források télen sem fagynak be, amit a néphit eleve a csodás jelenségek közé sorol.¹⁸ A Palócföld hegyes-dombos vidéke bővelkedik szent kutakban és forrásokban. Elég csak utalni Karancsság, Hont-Csitár, Ecseg szentkútjaira.¹⁹ Figyelemre méltó, hogy az alföldi sík vidéken is sok szentkút található. Híres ezek között a Baja melletti Máriakönyve, Vodica, a doroszlói Bajkút. Elenyészett a jászberényi Szentkút búcsús kultusza, emlékét csuán a kútra épített kápolna őrzi, de virágzik máig a 18. századi gyökerű Pálósszentkút búcsús világa. Történetét a legenda kétféleképp beszéli el: a lakosságnak a fenyegető török veszély elől el kellett menekülnie az akkori Ferencszállásról. Menekülés közben a hívek az Oltáriszentséget egy közeli kútba rejtették. Ennek emléke fennmaradt, s a templom, pap nélkül maradt hívek később e kúthoz jártak vissza ájtatoskodni. Egy másik történet szerint egy pásztor a forráskút vizében egy alkalommal Mária alakját látta. Ennek hírére indult meg a tömeges zarándoklat a környékből. S hiába próbálta meg egy ember eltömni a forrást, az kitisztította magát. A szentkútnál, írja 1944-ben Bálint Sándor, „állandóan vannak. Egyesek a kút előtt térdelnek, imádkoznak. Mások a vízében mossák, áztatják beteg tagjaikat.”²⁰

A jásdi szentkútnál keletkezett kis tóban egykor fürödtek is az emberek. Mosakodás közben pedig azt a fohászt mondták:

¹⁴ Ferenczi 1960., Bálint – Barna 1994., Grynæues 2002.

¹⁵ Roznik 1948. 24-28., Kunszentmártoni Híradó 1937.

¹⁶ Bálint 1944. 14.

¹⁷ Bálint – Barna 1994. 223.

¹⁸ Bálint – Barna 1994. 223.

¹⁹ Bálint – Barna 1994. 223-224.

²⁰ Bálint 1944. 7-8.

Ó szent víz gyógyíts meg engem,
 Ó szent víz moss meg engem,
 Ó szent víz tisztíts meg engem
 Minden bűneimből. Ámen.

Mindez azt jelzi, hogy a szentkutak vize a testi bajok mellett a lelki betegségekre is hasznos volt. A lelki tisztálkodás módja a gyónás és áldozás volt, a lelki feltöltekeződés pedig az áhítatok változatos sokasága.²¹ A kereszténységben ugyanis Jézus az Élő vizeknek kútja, forrása.²²

A pannon térségben sajátos paraliturgikus szokás alakult ki: a kegyhelyre első ízben zárandokló egyént a búcsújáró helyen már többször járt zárandokok a szentkút vizével megkeresztelik. A szokásnak tájanként és kegyhelyenként eltérő változatai voltak és vannak. Több búcsújáró helyünkön ez a szokás még a második világháború előtt megszűnt, másutt pedig mind a mai napig él. A búcsúkeresztség több összefüggésben értelmezhető: 1. A műrokoni kapcsolatok egyik formájának kialakítása révén bővíti és színesíti azt a kapcsolathálót, amely az egyént a közösség más tagjaihoz köti. 2. A búcsúkeresztségben az első búcsús lelkileg újjászülethetik. Amint a keresztség szimbolikus újjászületés a keresztség szentsége által, úgy a vezeklés és az elégtételadás, a bűnbánat és a búcsúkiváltságok, s a szentkút vizével történő megkeresztelkedés által, a kegyhelyen a keresztény lélek születik újjá. Nem kizárt, hogy a búcsúkeresztség szokásának gyökere a középkori liturgikus hagyományban található.²³ 3. A búcsúkeresztség szokását tekinthetjük egy szimbolikus beavatási rítusnak is. Egy ember számára, aki először látogat el egy bizonyos kegyhelyre, ez jelentheti az első lépést a búcsújárással kapcsolatos ismeretek (imádságok, énekek, szokások, cselekmények) megszerzésében. Ezt az alkalmat teszi ünnepélyessé a búcsúkeresztség valamelyik rítusváltozata, amely révén búcsússá avatódik a kezdő zárandok.. 4. Szeged környékén egykori hagyomány szerint csak az házasodhat, aki már legalább egy ízben járt a radnai búcsúban, azaz a zárandoklat és a búcsúkeresztség rítusa a felnőtté avatás egyfajta ritualizált formájának is tekinthető.²⁴

Az idén emlékezik a katolikus egyház a Boldogasszony lourdes-i jelenésének 150. évfordulójára. Lourdes hatása nagyon erős volt a 19. század utolsó harmadában hazánkban is. Ihletésére keletkezett búcsújáró helyünk a Rozsnyó melletti Buzgó. A Lourdes-i zárandoklatok egyik fontos összetevője a betegeknek a szentkút vizében való mosakodása.

²¹ Bálint 1944. 10-11.

²² Ján 4:7, valamint több ószövetségi előzmény

²³ Bálint é.n. 179.

²⁴ Barna 1995.

Azok számára pedig, akik nem tudtak Lourdes-ba elmenni, azok megrendelésére a Lourdes-i forrás vizét számos helyre behozták be Magyarországra, így kérve és várva a Szűzanya közvetítő kegyelmét.²⁵

Végezetül röviden utalnunk kell azokra a gyógyfürdőinkre, ahol nincs szentkút, ám a hely vizét az emberek gyógyító erejűnek, megszenteltnek tartják. Ilyen helyen is kialakulhat egyfajta „vízkultusz”, ahogy ezt Orbán Balázsnak több székelyföldi fürdőhelyről szóló leírása, valamint pl. a budai Lukács-fürdő története mutatja. A Lukács-fürdő nevét és szakrális vonatkozását úgy kapta, hogy egykor a szétfolyó gyógyvíz környékét Lochbad-nak, azaz gödör/lyukfürdőnek nevezte a nép. Így keletkezett a német névből: Lukács. Ezt megerősítette, hogy Lukács evangélistát a hagyomány orvosnak mondja. A Lukács-fürdő kultuszának szakrális jellegét pedig a kegyhelyeinkhez hasonló hálatáblák sokasága jelzi.²⁶

Summázatként elmondhatjuk:

A víz vallási szimbolikája tehát azon az elemi belátáson nyugszik, hogy a víz több annál, mint amit a természettudományi vizsgálatok kimutatnak, és amit életfontosságú céljainkhoz szükségesnek tudunk. A víz az élet ősi forrása, a teremtés foglalatja, vagy pusztító erőként a rombolás foglalatja, mint tisztító elem pedig az új életnek és a tisztításnak eleme. Ez a „természetes hatalom” teszi a vizet a vallási tapasztalás szimbólumává.²⁷ Úgy is mondhatjuk, hogy a vízben életünk dimenziói mutatkoznak meg: fenyegetettség és életszükséglet, természethez kötöttségünk, amitől az életünk függ. Elődeink ezért isteni, természetfölötti erőt tulajdonítottak neki. S ezt az erőt az európai keresztény kultúrában a kegyhelyek szent kútjai és forrásai közvetítették. Az emberek azért imádkoztak, hogy az életnek ez a forrása mindig rendelkezésre álljon. Így válhatott a víz a tisztulás és az új élet szimbólumává - a lelki élet síkján is.

A víz vallási szimbólumereje egy megváltozott világlátáshoz vezethetne el. S talán ez jót is tenne korunk emberének.²⁸

²⁵ Barna 2008. előadás kézirat

²⁶ Barna 2000. 33-34.

²⁷ Kühn 2008. 153-160.

²⁸ Kühn 2008. 163.

Irodalom

Bálint Sándor

1944 *Boldogasszony vendégségében*. Kassa.

Bálint Sándor – Barna Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Budapest.

2000 Vendégkönyvek kegyhelyeken, m kórházakban és szállodákban – a ritualizált viselkedésmódok új, írásos formái és forrásai. In Kuti Klára – Rásky Béla szerk. *Azonosságok és különbsége. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon*. Budapest, 29-42.

Barna Gábor

1995 Pilgrim Baptism. An Initiation Rite in the Hungarian Catholic Paraliturgy. *Etnoloska tribina 18*. Zagreb, 91-102.

Bartha Elek

1992 *Vallásökológia*. Debrecen.

Davies, Douglas

1994 Introduction: Raising the Issues. In: Jean Holm – Joseph Bowker (eds.) *Sacred Place*. Pinter, London, 1-7.

1994 Christianity. In: Jean Holm – Joseph Bowker (eds.) *Sacred Place*. Pinter, London, 33-61.

Ferenczi Imre

1960 Az animizmus világa és a magyar erdő kultusz. *Műveltség és hagyomány 1-2*. Debrecen, 5-33.

Grynaeus Tamás

2002 Fára aggatott rongyok. In Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet szerk. *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás köréből*. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 9. Budaoest-Szeged, 93-111.

Kühn, Ulrich

2008 Wasser als religiöses Symbol. In: Elmar Schenkel – Alexandra Lembergt (Hrsg.) *Alles fließt. Dimensionen des Wassers in Natur und Kultur*. Peter Lang, Frankfurt, 153-163.

Lonovics József

1857 *Népszerű egyházi archeológia. 2.* Bécsben.

Roznik Rajnér

1948 *A szentkúti kegyhely rövid története.* Szentkút.

Schram Ferenc

1975 A máriabesnyői búcsújáró hely. *Studia Comitatus* 3. 277-300.

Stewart, Charles – Rosalind Shaw (eds)

1994 *Syncretism/Anti-syncretism. The Politics of Religious Synthesis.* Routledge, London – New York.

Tüskés Gábor

1993 *Búcsújárás Magyarországon a barokk kori mirákulum irodalom tükrében.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vajkai Aurél

1942 Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken. *Magyarságtudomány* I. 116-139.